

Piotr OKNIŃSKI

<https://orcid.org/0000-0002-3116-2120>

Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego

Inskrypcja poetycka na *contrasigillum* Leszka Czarnego

Zarys treści: W artykule przedstawiono nową próbę rekonstrukcji i interpretacji inskrypcji poetyckiej w otoku pieczęci odwrocia księcia Leszka Czarnego z okresu jego rządów w księstwie krakowskim (1279–1288). Epigram napieczony został poddany analizie na szerokim tle porównawczym, z wykorzystaniem licznych zabytków polskiej i zachodnioeuropejskiej sfragistyki średniowiecznej.

Abstract: The article is a new attempt to reconstruct and interpret the poetic inscription around the rim of the counterseal of Duke Leszek the Black from the period of his reign in the Duchy of Cracow (1279–1288). The seal epigram has been analysed against a broad comparative background, with the use of numerous Polish and West European mediaeval seals.

Słowa kluczowe: sfragistyka, ideologia władzy, heraldyka, poezja łacińska, rzemiosło artystyczne

Keywords: sigillography, ideology of power, heraldry, Latin poetry, artistic craftsmanship

Pieczęć, której poświęcono niniejszy szkic, została poświęcona w użytku w kancelarii Leszka Czarnego w latach 1286–1287¹. Jej odcisk zachował się na zielonym sznurze przy dokumencie Leszka dla klasztoru bożogrobców w Miechowie 14 X 1287 (zob. il. 1)². Opatrzono nią również co najmniej dwa inne znane dokumenty tego władcy, dla biskupstwa wrocławskiego (27 III 1286)³ i klasztoru cystersów z Mogile (23 IV 1286)⁴. Interesująca nas pieczęć jest okrągłym, niewielkim obiektem o średnicy

¹ Z. Mazur, *Studia nad kancelarią księcia Leszka Czarnego*, Wrocław 1975, s. 171–172.

² AGAD, dok. perg. nr 6464; edycja: KDMłp., t. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1886, nr 509.

³ AD Włocławek, dok. perg. nr 6075; edycja: KDPol., t. 2, cz. 1, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, Varsaviae 1848, nr 128. Przy dokumencie zachowała się jedynie pusta miska po pieczęci. Odcisk ten wzmiankował jako istniejący jeszcze S. Librowski, *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, t. 1: *Lata 1232–1550*, Włocławek 1994, s. 53–54 (pod nr. 75): „Na jedwabnym sznurze wisi podniszczona dolna część woskowej pieczęci księcia Leszka z *contrasigillum*”.

⁴ *Katalog archiwum Opactwa Cystersów w Mogile*, oprac. K. Kaczmarczyk, G. Kowalski, Kraków 1919, s. 12–13. Dokument wydano jedynie w ramach transumptu Kazimierza Wielkiego z 1336 r.: *Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam*, Kraków 1865, nr 61. Odcisk przy dyplomie, bardzo już wtedy zniszczony, oglądał w klasztorze mogińskim Kajetan Wincenty Kielisiński, który sporządził jego sztych; P. Pokora, *Rysunki pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego w zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 424, I, nr 205; *Album rysunków pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk*, oprac. P. Pokora, Kraków 2013, s. 72. Wkrótce pieczęć znalazła się w kolekcji Józefa Gwalberta Pawlikowskiego (1793–1852), a w 1858 r. została wypożyczona na krakowską Wystawę Starożytności; B. Ciciora, *Matejkowskie studia pieczęci przechowywanych w archiwum klasztornym w Mogile*. *Geneza*, ABMK, 113, 2020, s. 112–113. Dalsze losy odcisku nie są znane.

Il. 1. Pieczęć odwrocia Leszka Czarnego przy dokumencie z 14 X 1287; AGAD, dok. perg. nr 6464, <http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/1/6464/PL_1_1_6464_0002.jpg> [zdjęcie wykadrowane, dostęp: 15.06.2022]

34 mm⁵. W jej polu przedstawiono ukoronowanego półorla-połulwa, a więc godło herbowe Piastów kujawskich⁶. W otoku widnieje wierszowana inskrypcja skomponowana w formie heksametru leonińskiego: + SIG(illum) DV(cis) . LESTCO(n)IS PARS AQ(u)ILA(e) PARSQ(ue) LEO(n)IS⁷. Sentencję tę należy przetłumaczyć w następujący sposób: „Pieczęć księcia Leszka, pół orla a pół lwa”⁸.

⁵ Wymiary odcisku przywieszzonego do dokumentu z 14 X 1287 w AGAD (na podstawie informacji dostarczonej mi 13 V 2021); por. Z. Mazur, *Studia nad kancelarią*, s. 171.

⁶ Warto w tym miejscu nadmienić, że wcześniej, zapewne ok. 1268 r., własnym *contrasigillum* ukazującym analogiczne godło posługiwał się również brat Leszka, Ziemomysł inowrocławski; Z. Piech, *Uwagi o genezie i symbolice herbu książąt kujawskich*, St. Hist., 30, 1987, nr 2, s. 177, przyp. 8; zob. też F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. Uzupełnienie I*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 16, 1934, s. 75, nr 642; Z. Piech, *Ikonaografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 86, 217.

⁷ Taki odczyt liter w otoku pieczęci Leszka zaproponował (na podstawie egzemplarza przy dokumencie z 14 X 1287) F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, cz. 1, Kraków 1899, s. 132–133, nr 197. W podobny sposób litery inskrypcji odczytał K. Stronczyński, *Pobieżny przegląd pieczęci Piastów polskich*, Warszawa 1881, s. 55. Chybną próbę odczytu liter na uszkodzonym egzemplarzu z klasztoru mogińskiego podjął natomiast Kajetan Wincenty Kielisiński: + SIGLV . LESTCOIS . PAR [...] (zob. literaturę cytowaną w przyp. 4). Aktualny stan zachowania legendy na odcisku z 1287 r. nie pozwala na pełną weryfikację odczytu zaproponowanego przez F. Piekosińskiego. Jego ustalenia przywoływano (nieraz tylko z drobnymi modyfikacjami) w całej późniejszej literaturze przedmiotu, zob. *Sfragistyka*, oprac. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960, s. 192; M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, s. 19, 135; Z. Mazur, *Studia nad kancelarią*, s. 172; Z. Piech, *Ikonaografia pieczęci Piastów*, s. 133; P. Żmudzki, *Studium podzielonego Królestwa. Książę Leszek Czarny*, Warszawa 2000, s. 357; Z. Piech, *Prędoty biskup krakowski, 1242–1266*, w: *Kraków w chrześcijańskiej Europie. Katalog wystawy*, red. E. Firlet, Kraków 2006, VII, nr 63, s. 473; M. Hlebionek, *Pieczęcie Piastów kujawskich*, Inowrocław 2011, Aneks 1, s. 82; Z. Piech, *Studia nad legendą pieczęci Piastów*, „Сфрагістичний Щорічник”, 6, 2016, s. 237.

⁸ *Najstarsza poezja polsko-lacińska (do połowy XVI wieku)*, oprac. M. Plezia, Wrocław 1952, s. XX; *Antologia poezji łacińskiej w Polsce. Średniowiecze*, oprac. K. Liman, Poznań 2004, s. 230–231.

Przy każdym z trzech przywołanych dokumentów pieczęć herbowa została wyciśnięta jako *contrasigillum* z tyłu głównej pieczęci Leszka z okresu rządów w księstwie krakowskim (1279–1288)⁹. Przedstawienie na *contrasigillum* nawiązuje zresztą wyraźnie do ikonografii głównej krakowskiej pieczęci Leszka¹⁰. Ukazano na niej uzbrojonego władcę klęczącego ze złożonymi dłońmi przed św. Stanisławem, który celebrował mszę przy ołtarzu. Za klęczącą postacią widnieje proporzec z książęcym godłem herbowym, powtórzonym na pieczęci odwrocia.

Epigram w otoku *contrasigillum* Leszka Czarnego był przywoływany wielokrotnie w specjalistycznych opracowaniach z zakresu sfragistyki, nie poddano go jednak nigdy dokładniejszej analizie źródłoznawczej. Marian Gumowski wymienił legendę na pieczęci Leszka wśród nielicznych wierszowanych sentencji na polskich średniowiecznych pieczęciach. Do grupy tej zaliczył ponadto heksametry na rewersie pieczęci królewskiej Przemysła II (1295) i na pieczęci miasta Głogowa (1326) oraz krótkie rymowane legendy na pieczęciach gwardiana klasztoru franciszkanów w Inowrocławiu (1263), krakowskiej kapituły katedralnej (1264) i kapituły płockiej (1312)¹¹. W klasycznym podręczniku sfragistyki autorstwa Mariana Gumowskiego, Mariana Haisiga i Sylwiusza Mikuckiego odnotowano ponadto rymowaną legendę na pieczęci chełmińskiej kapituły katedralnej (XIV w.)¹². W opracowaniu monograficznym pieczęci Piastów kujawskich Marcin Hlebionek spostrzegł, że inskrypcja na pieczęci Leszka Czarnego przedstawia się nietypowo na tle polskiej sfragistyki¹³. Również według Zenona Piecha wiersz w otoku *contrasigillum* Leszka oraz rozbudowany program ikonograficzny jego głównej krakowskiej pieczęci świadczą o wyjątkowości sfragistyki tego władcy¹⁴.

Te trafne, aczkolwiek dość ogólnikowe wypowiedzi można wzbogacić, odwołując się do spostrzeżeń wybitnego niemieckiego sfragistyka Toniego Diedericha, który zestawiał obszerny katalog 75 średniowiecznych wierszy napieczętych z obszaru całej Europy, skomponowanych w formie heksametru (często leonińskiego) lub, rzadziej, pentametru¹⁵. Uwzględniono w nim m.in. wszystkie trzy znane heksametry z polskich pieczęci, a więc na *contrasigillum* Leszka Czarnego, rewersie pieczęci królewskiej Przemysła II oraz na pieczęci miasta Głogowa, znane T. Diederichowi z niemieckojęzycznej pracy M. Gumowskiego¹⁶. Jednocześnie jednak T. Diederich zakwestionował powszechnie przyjmowany odczyt legendy w otoku pieczęci Leszka Czarnego. Jego zdaniem pierwsze słowo inskrypcji, zapisane w formie skrótu SIG, należy rozwijać nie jako SIG(*illum*), tylko SIG(*num*), ponieważ wyraz *signum*, w przeciwieństwie do *sigillum*, występuje znacznie częściej w średniowiecznych wierszach napieczętych, co faktycznie potwierdza

⁹ Z. Mazur, *Studia nad kancelarią*, s. 171–172; Z. Piech, *Ikonomia pieczęci Piastów*, s. 133–134; P. Żmudzki, *Studium podzielonego Królestwa*, s. 357.

¹⁰ Wymowa ideowa krakowskiej pieczęci książęcej Leszka Czarnego pozostaje przedmiotem szczegółowej dyskusji: Z. Piech, *Pieczęć Leszka Czarnego z przedstawieniem św. Stanisława. Próba interpretacji*, „*Analecta Cracoviensia*”, 15, 1983, s. 331–343; tenże, *Ikonomia pieczęci Piastów*, s. 133–134; P. Żmudzki, *Studium podzielonego Królestwa*, s. 347–360; P. Wiszewski, *Ikonomia i polityka – czy Leszek Czarny dążył do zjednoczenia Polski?*, w: *Imago narrat. Obraz jako komunikat w społeczeństwach europejskich*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2002, s. 293–301; M.R. Pauk, *Kult św. Stanisława na tle innych kultów politycznych Europy Środkowej w średniowieczu*, w: *Kult św. Stanisława na Śląsku (1253–2003)*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2004, s. 43–45; W. Drelicharz, *Idea zjednoczenia Królestwa w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim*, Kraków 2012, s. 236–237.

¹¹ M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, s. 19: „Tecta lege / Lecta tege” (1263), „Servo verifico / roboro notifico” (1264), „Demo perpetuum / Ne sit ambiguum” (1312); w sprawie pieczęci kapituły płockiej zob. też J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł katedralnych metropolii gnieźnieńskiej w świetle dotychczasowych badań*, w: *Pieczęcie dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 188, przyp. 133. O heksametrach na pieczęci miasta Głogowa i pieczęciach wybranych miast Europy Zachodniej pisał M. Haisig, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953, s. 22–23, 116–117; zob. też M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, s. 78–79, nr 108.

¹² *Sfragistyka*, s. 215: „Actum in perpetuo / ne sit in ambiguo”.

¹³ M. Hlebionek, *Pieczęcie Piastów kujawskich*, s. 43–44.

¹⁴ Z. Piech, *Studia nad legendą pieczęci Piastów*, s. 237.

¹⁵ T. Diederich, *Zum Gebrauch lateinischer Verskunst in Siegelumschriften*, w: tenże, *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Wien–Köln–Weimar 2012, s. 154–172.

¹⁶ Tamże, nr 37–39.

materiał zgromadzony w jego katalogu¹⁷. Jak wiadomo, w łacinie klasycznej i średniowiecznej wyrazy *signum* i *sigillum* były wyrazami bliskoznacznymi, a w niektórych przypadkach traktowano je wręcz jako synonimy¹⁸. Z drugiej jednak strony trzeba podkreślić, że wyraz *signum* miał zasadniczo szersze pole semantyczne niż *sigillum*. W wierszach napieczętych zestawionych w katalogu T. Diedericha odnosił się on nie tylko do pieczęci jako do materialnego obiektu, lecz także do samego wyobrażenia ikonograficznego widniejącego w polu pieczęci.

Zauważmy, że właśnie w tym drugim znaczeniu słowo *signum* występuje w drugiej, i zarazem ostatniej, inskrypcji heksametrycznej na polskiej pieczęci książęcej, a więc w wierszu na rewersie pieczęci majestatowej Przemysła II z 1295 r. W świetle fundamentalnych ustaleń Wojciecha Drelicharza legenda w otoku rewersu pieczęci Przemysła brzmiała: + REDDIDIT IPSE DEVS VICTRICIA SIGNA POLONIS, co należy tłumaczyć jako: „Sam Bóg zwrócił Polakom zwycięskie znaki”¹⁹. Badacz ten przypomniał również, wzbogacając ustalenia dawniejszej literatury przedmiotu, że słowa *victricia signa* („zwycięskie znaki”) w otoku rewersu pieczęci Przemysła odwoływały się do widniejącego w polu rewersu herbu Orzeł Biały. Nawiązywały one również prawdopodobnie do wzmianki w kronice mistrza Wincentego, wedle której bliżej nieokreślony „znak zwycięskiego orła” („*victricis aquilae [...] signo*”) miał widnieć na chorągwiach wojsk Kazimierza Sprawiedliwego w trakcie bitwy z Rusinami pod Brześciem w 1182 r.²⁰

Propozycję T. Diedericha, aby pierwsze słowo inskrypcji na *contrasigillum* Leszka Czarnego odczytywać jako SIG(*num*) można wesprzeć również argumentem epigraficznym. Zwróćmy uwagę, że rytownik tłoka pieczęci Leszka musiał skrócić prawie każde słowo inskrypcji, aby zmieścić ją w niewielkim otoku. Co jednak zastanawiające, postanowił on wyciąć aż trzy litery pierwszego słowa napisu, podczas gdy zgodnie z powszechnie występującym uzusem wyraz *sigillum* można było skrócić do formy S(*igillum*). Co istotne, w stworzonym przez Z. Piecha katalogu XIII-wiecznych pieczęci piastowskich nie odnajdujemy ani jednej inskrypcji napieczętej, w której słowo *sigillum* zostałoby zapisane w formie SIG(*illum*)²¹. Odnosił on natomiast kilka legend, w których słowo to zapisano w całości²² lub, zdecydowanie rzadziej, w formach SIGIL(*lum*), SIGILL(*um*) lub SIGILLV(*m*)²³, przy czym w żadnym z tych przypadków nie pociągnęło to za sobą konieczności skrócenia większości pozostałych wyrazów inskrypcji, jak uczyniono w odniesieniu do pieczęci Leszka Czarnego. Nie możemy zatem wykluczyć,

¹⁷ Tamże, s. 156–157, nr 8: „Presenti regem / signo cognosce Cnutonem” (pieczęć króla duńskiego Kanuta IV Świętego, XI w.); s. 159, nr 13: „Urbis me dignum / Pisane noscite signum” (pieczęć Pizy, XII w.); s. 164, nr 30: „Obdita secreto / signo secreto teneto” (pieczęć Alzey, XIV w.); s. 165, nr 32: „His signis vota / sua reddit Frisia tota” (pieczęć Fryzji, XIV w.); nr 35: „Austria thau Roma / pro signo sit tibi Tulna” (pieczęć Tulln, XIV w.); s. 166–167, nr 40: „Gutenses signo / Christus signatur in agno” (pieczęć Gotlandczyków, XIII w.); s. 168, nr 51: „Signum bis de nobis / quarto consociatus” (pieczęć klasztoru benedyktynów w Reading, XIV w.); s. 172, nr 72: „Grifi sum signum / quod vobis signo sigillum” (pieczęć Perugii, niedatowana), nr 73: „Ranerii signum / cuncti cognoscite dignum” (Italia, właściciel pieczęci nieznan, pieczęć niedatowana).

¹⁸ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 8, z. 7 (69), red. M. Rzepiela, Kraków 2009, s. 1084; zob. także *signare* jako synonim *sigillare*: tamże, s. 1088–1089.

¹⁹ W. Drelicharz, *Królewska pieczęć Przemysła II i jej historiograficzne inspiracje*, w: *Pieczęcie herbowe, herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 33–86, zwł. s. 34–67. W katalogu T. Diedericha (tenże, *Zum Gebrauch*, s. 166, nr 38) wiersz ten został przytoczony w błędnej wersji, zaczerpniętej z niemieckojęzycznego podręcznika M. Gumowskiego.

²⁰ W. Drelicharz, *Królewska pieczęć*, s. 67–78. Mniej przekonuje przypuszczenie tego badacza, jakoby słowa *victricia signa* z rewersu pieczęci Przemysła odnosiły się również do insygniów królewskich przedstawionych na awersie pieczęci; tamże, s. 76–78. W sprawie interpretacji wzmianki o orle w kronice Kadłubka zob. też H. Andrulewicz, *Geneza Orła Białego jako herbu Królestwa Polskiego w roku 1295*, *St. Źródł.*, 13, 1968, s. 17–18.

²¹ Z. Piech, *Ikonoграфия pieczęci Piastów*, s. 199–253; zob. też katalog inskrypcji zestawiony przez M. Hlebionka, *Pieczęcie Piastów kujawskich*, s. 68–81, oraz Aneks 1, s. 82–85.

²² Na pieczęciach Przemysła I (Z. Piech, *Ikonoграфия pieczęci Piastów*, nr 17), Bolesława Pobożnego (tamże, nr 18), Przemysła II (tamże, nr 20, 21), Kazimierza kujawskiego (tamże, nr 23, 26), Leszka Ziomomysłowica (tamże, nr 35), Henryka Pobożnego (tamże, nr 42), Bolesława Rogatki (tamże, nr 50), Henryka V Grubego (tamże, nr 51), Bernarda Zwinnego (tamże, nr 73), Kazimierza I opolskiego i raciborskiego (tamże, nr 83), Mieszka II Otylego (tamże, nr 84), Kazimierza I cieszyńskiego (tamże, nr 96), a być może też Leszka Białego (tamże, nr 2, 4) i Ziomomyśla kujawskiego (tamże, nr 31).

²³ Na pieczęciach Leszka Białego (tamże, nr 3), Kazimierza kujawskiego (tamże, nr 25), Henryka Brodatego (tamże, nr 39), Henryka Pobożnego (tamże, nr 40), Henryka Probusa (tamże, nr 46) i Władysława I opolskiego (tamże, nr 87–88).

że rytownik *contrasigillum* Leszka celowo nie skrócił pierwszego słowa inskrypcji do zwyczajowej formy *S(igillum)*, dając w ten sposób do zrozumienia, że wyraz ten należy odczytywać inaczej.

W świetle poczynionych ustaleń, możliwych do sformułowania dzięki obserwacjom T. Diedericha, jest prawdopodobnym, że na początku inskrypcji na pieczęci odwrocia Leszka Czarnego rzeczywiście powinniśmy domyślać się słowa *signum*, a nie *sigillum*. Desygnatem tego słowa byłyby zatem nie tyle – lub nie tylko – sama pieczęć Leszka, ale przede wszystkim widniejący w jej polu połuorzeł-połulew, co odpowiadałoby jednemu z wielu znaczeń wyrazu *signum*, odnoszącego się m.in. do herbu lub godła heraldycznego.

Za proponowaną interpretacją przemawia również struktura metryczna heksametru w otoku Leszkowej pieczęci. Zgodnie z klasycznymi zasadami metryki łacińskiej heksametr daktyliczny powinien rozpoczynać się od długiej sylaby. Wyraz *sīgnum*, zaczynający się właśnie od długiej sylaby, nadaje się zatem znacznie lepiej na słowo otwierające inskrypcję poetycką na pieczęci Leszka niż słowo *sigillum*, rozpoczynające się od sylaby krótkiej. Dodajmy, że żaden z epigramów napieczętych zestawionych w pracy T. Diedericha nie zaczyna się od słowa *sigillum*, podczas gdy jeden epigram (poza dyskutowanym w tym miejscu wierszem na pieczęci Leszka Czarnego) zaczyna się od wyrazu *signum*: „Signum bis de nobis / quarto consociatus” (pieczęć klasztoru benedyktynów w Reading, XIV w.)²⁴. W pracy T. Diedericha znajdujemy natomiast tylko dwa epigramy napieczęte zawierające słowo *sigillum*, przy czym w obu przypadkach znajduje się ono na końcu wiersza i jest akcentowane na drugą sylabę, a mianowicie: „Quod mandat scripto / firmat comes Hugo sigillo” (pieczęć Hugona, hrabiego Szampanii z 1110 r.)²⁵, „Grifi sum signum / quod vobis signo sigillum” (pieczęć Perugii, niedatowana)²⁶.

Zamykając szczegółowe rozważania wokół rekonstrukcji pierwszego wyrazu inskrypcji w otoku pieczęci Leszka Czarnego, należy stwierdzić, że najistotniejszą zasługą T. Diedericha jest uwydatnienie podobieństw między heksametrycznymi inskrypcjami na polskich średniowiecznych pieczęciach a konwencjami artystycznymi obowiązującymi ówczesnie w sfragistyce Europy Zachodniej. Musimy przy tym podkreślić, że w zestawionym przez tego badacza katalogu wierszy napieczętych nie da się wskazać żadnego bezpośredniego wzorca dla inskrypcji na pieczęci odwrocia Leszka. Mimo więc związków z zachodnioeuropejską poezją napieczętną, wierszowany napis na *contrasigillum* Leszka powstał zapewne jako dzieło oryginalne.

Wiersz herbowy na pieczęci Leszka Czarnego przejawia również pewne mniej oczywiste powiązania ze skromniejszymi, polskimi tradycjami poezji napieczętej, kultywowanymi m.in. w Krakowie, gdzie wedle wszelkiego prawdopodobieństwa sporządzono zarówno główną krakowską pieczęć Leszka, jak i herbowe *contrasigillum*. Jak już wspominałem, mniej więcej od połowy XIII w. pieczęcią z prostą rymowaną legendą posługiwała się krakowska kapituła katedralna. Było to okrągłe, niewielkie *contrasigillum* o średnicy 35 mm, poświadczone po raz pierwszy w 1264 r.²⁷ *Terminus post quem* sporządzenia pieczęci kapitulnej wyznacza kanonizacja św. Stanisława, którego popiersie widnieje w polu tego obiektu. Święty, odziany w szaty pontyfikalne, infułę i paliusz, unosi prawą dłoń w geście błogosławieństwa i dzierży w lewej dłoni pastorał, a wokół jego głowy roztacza się nimb. W otoku widnieje legenda: + SERVO VERIFICO ROBORO NOTIFICO, co należy tłumaczyć jako: „Strzeżę, potwierdzam, umacniam, oznajmiam”²⁸. Słowa te sprawiają wrażenie pierwszoosobowej wypowiedzi św. Stanisława, który jako patron Kościoła krakowskiego wystąpił na pieczęci w roli gwaranta mocy publiczno-prawnej katedralnego *contrasigillum*. Wierszowane maksymy o podobnej treści występowały stosunkowo

²⁴ Zob. przyp. 17.

²⁵ T. Diederich, *Zum Gebrauch*, s. 157, nr 11.

²⁶ Tamże, s. 172, nr 72.

²⁷ F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, s. 112, nr 155; Z. Piech, *Święty Stanisław szafarzem Korony Królestwa Polskiego. Ze studiów nad średniowieczną sfragistyką miasta Krakowa*, „Rocznik Krakowski”, 57, 1991, s. 7–9; J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 181–182.

²⁸ Tłum. P.O.; por. M. Plezia, w: *Najstarsza poezja polsko-łacińska*, s. XX: „Za pośrednictwem prawdomównego sługi zatwierdzam i podaję do wiadomości”. Przekład Plezi opiera się na błędnym odczycie tekstu inskrypcji, z lekcją „VERIDICO” w miejscu „VERIFICO”; tak samo: *Antologia poezji łacińskiej*, s. 228–229.

często na średniowiecznych pieczęciach odwrocia²⁹. Ograniczając się do przykładów z obszaru ziem polskich, zauważmy, że w XIII i XIV w. podobne epigramy widniały na wspomnianych już pieczęciach gwardiana klasztoru franciszkanów w Inowrocławiu („Tecta lege, / lecta tege”)³⁰, kapituły katedralnej w Płocku („Demo perpetuum, / ne sit ambiguum”)³¹ i kapituły chełmińskiej („Actum in perpetuo, / ne sit in ambiguo”)³². Przywołane sentencje przedstawiają się jednak stereotypowo w porównaniu z rymowaną wypowiedzią św. Stanisława wyrytą na pieczęci kapituły krakowskiej.

Kolejna inskrypcja poetycka, która zasługuje na naszą uwagę, znajduje się w otoku na rewersie ołowianych znaków pielgrzymich z przedstawieniem św. Stanisława, odlanych ze wspólnej matrycy w Krakowie w drugiej połowie XIII w.³³ Są to okrągłe, dwustronne plakietki o średnicy ok. 45 mm, przypominające wyglądem ołowiane pieczęcie. Zachowały się one w siedmiu egzemplarzach, z których trzy pochodzą z kolekcji prywatnych, a cztery zostały odnalezione metodą wykopaliskową, w warstwach archeologicznych datowanych na drugą połowę XIII w., a w jednym przypadku na przełom XIII i XIV w.³⁴ Na awersie znaków przedstawiono cud zrośnięcia się pokawałkowanych członków ciała św. Stanisława po jego męczeńskiej śmierci. Święty został ukazany w półpostaci, w takiej samej pozycji i odzieniu, co na *contrasigillum* kapituły krakowskiej, w otoczeniu czterech heraldycznych orłów. Z nieba na męczennika spływają promienie, a w dole kompozycji roztacza się symboliczne przedstawienie Krakowa. Wiersz na rewersie, skomponowany w metrum typowym dla sekwencji liturgicznych, objaśnia sens sceny wyobrażonej na awersie: „Hic frustatim concisus, / per aquilas custoditus, / de caelo radiatus, / cras fuit redintegratus”. Twórca wiersza na znakach pielgrzymich ułożył go na podstawie obszerniej noty o męczeństwie św. Stanisława zawartej w *Roczniku kapituły krakowskiej*³⁵. Czas spisania noty rocznikarskiej wyznacza zatem *terminus post quem* odlania znaków. Według wydawczyni rocznika kapitulnego, Zofii Kozłowskiej-Budkowej, interesująca nas zapiska powstała ok. 1266 r., w ramach całościowej redakcji annału, który został wtedy przepisany do zachowanego obecnie rękopisu³⁶. Ostatnio Jacek Banaszekiewicz dowiódł w przekonujący sposób, że redakcja rocznika miała miejsce dopiero ok. 1271 r., przy czym zapiska o męczeństwie św. Stanisława mogła zostać zredagowana nieco wcześniej³⁷. Nie rozstrzygając w tym miejscu kwestii datowania znaków pielgrzymich, dodajmy jedynie, że dojrzała, w pełni gotycka stylizacja heraldyczna orłów na ich awersie pasuje do konwencji artystycznych ostatniej ćwierci XIII w., przypominając stylizację orłów na pieczęciach i monetach Przemysła II³⁸.

Inskrypcje poetyckie na pieczęciach odwrocia Leszka Czarnego i krakowskiej kapituły katedralnej oraz na rewersie krakowskich znaków pielgrzymich łączą ewidentne analogie formalne i treściowe. Zauważmy, że wszystkie interesujące nas napisy znajdują się albo na obiektach pełniących funkcję odwrocia, albo na odwrociu obiektu dwustronnego. Każdy ze wspomnianych tekstów poetyckich objaśnia treść towarzyszącego mu przedstawienia ikonograficznego, przy czym inskrypcja i przedstawienie na znakach pielgrzymich zostały umieszczone na przeciwnych stronach jednego obiektu. Co więcej, kluczową rolę w ikonografii pieczęci Leszka i znaków pielgrzymich odgrywają elementy heraldyczne. Podobnych

²⁹ H. Maué, *Verschlossene Briefe, Briefverschlusssiegel*, w: *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, red. H.-D. Heimann, I. Hlaváček, Paderborn 1998, s. 211–218.

³⁰ M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, s. 19, 135.

³¹ Tamże, s. 19; J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 188, przyp. 133.

³² *Sfragistyka*, s. 215; *Antologia poezji łacińskiej*, s. 232–233.

³³ P. Okniński, *Krakowskie znaki pielgrzymie z przedstawieniem św. Stanisława*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 77, 2015, s. 223–240; por. W. Mischke, *Pierwotny schemat ikonograficzny przedstawienia św. Stanisława ze Szczepanowa. Krakowski znak pielgrzymi*, „Ciechanowskie Studia Muzealne”, 2, 1990, s. 37–68; W. Drelicharz, *Idea zjednoczenia*, s. 129–150.

³⁴ P. Okniński, *Krakowskie znaki pielgrzymie*, s. 13–16.

³⁵ *Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, w: MPH s.n., t. 5, Warszawa 1978, s. 51; P. Okniński, *Krakowskie znaki pielgrzymie*, s. 11–12; por. W. Drelicharz, *Idea zjednoczenia*, s. 136.

³⁶ Z. Kozłowska-Budkowa, *Wstęp*, w: *Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*, s. XXXVII–XXXVIII.

³⁷ J. Banaszekiewicz, *Prolog do Rocznika kapituły krakowskiej, św. Stanisław i czas historyczny*, w: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 1, red. J. Banaszekiewicz, A. Dąbrowska, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 307–352.

³⁸ P. Mrozowski, *O stylizacji Orła Białego w sztuce polskiej*, w: *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego*, red. P. Mrozowski, M. Makowski, Warszawa 1995, s. 61–72.

motywów nie znajdujemy wprawdzie na pieczęci kapituły krakowskiej, trzeba jednak podkreślić, że jest ona starsza od dwóch pozostałych obiektów i pochodzi z okresu słabiej rozwiniętej kultury heraldycznej na ziemiach polskich. Warto zresztą dodać, że mniej więcej równolegle do pieczęci kapitulnej powstała także pieczęć odwrocicia biskupa krakowskiego Prędoty, na której przedstawiono św. Stanisława w otoczeniu trzech orłów, ukazanych jeszcze w przedheraldycznej, naturalistycznej konwencji³⁹. Na koniec zauważmy, że wszystkie rozpatrywane tutaj zabytki wiążą się w jakiś sposób z postacią św. Stanisława. Krakowski męczennik, przedstawiony w podobny sposób na kapitulnym *contrasigillum* i awersie znaków pielgrzymich, a także na pieczęci Prędoty, został również ukazany na głównej krakowskiej pieczęci książęcej Leszka, na której odwrociu wyciskano *contrasigillum* z wierszowaną inskrypcją.

Wskazane analogie świadczą niewątpliwie o wspólnej, krakowskiej proveniencji warsztatowej omawianych obiektów. Nie jest przy tym wykluczone, że stanowią one również wynik oddziaływania kultury umysłowej kręgu katedry wawelskiej na środowisko dworu i kancelarii Leszka Czarnego. Wzorowanie książęcych znaków władzy na pieczęciach związanych z klerem katedralnym mogło mieć głębsze uwarunkowania polityczne, a nawet ideowe. Jak wiadomo, pieczęć Leszka z przedstawieniem św. Stanisława nie powstała zaraz po objęciu przez niego panowania nad Krakowem, lecz ok. 1281 r., być może w celu wzmocnienia legitymizacji rządów tego władcy w obliczu sporu z biskupem krakowskim Pawłem z Przemankowa⁴⁰. Mimo napiętych stosunków z Kościołem krakowskim, książę utrzymywał w tym czasie bliskie kontakty z niektórymi przedstawicielami duchowieństwa katedralnego. Do grona najważniejszych współpracowników Leszka należał z pewnością kanonik Prokop, przełożony kancelarii książęcej, wyniesiony w późniejszym czasie do godności biskupa krakowskiego (w latach 1292–1294)⁴¹.

Podobieństwa łączące pieczęć odwrocicia Leszka Czarnego z zabytkami sfragistycznymi funkcjonującymi w środowisku katedry krakowskiej nie powinny jednocześnie przysłaniać cech swoistych heksametru leonińskiego na tytułowym *contrasigillum*. Heksametr na pieczęci książęcej, w przeciwieństwie do prostych sentencji na pieczęci kapituły krakowskiej i znakach pielgrzymich, nawiązywał swą treścią i formą do najlepszych tradycji europejskiej poezji pieczętniej, przedstawionych ostatnio w badaniach T. Diedericha. Pod tym względem wiersz na pieczęci odwrocicia Leszka stanowił niewątpliwie *novum* na tle polskiej sfragistyki, antycypując dalece bardziej kunsztowny heksametr na rewersie pieczęci królewskiej Przemysła II. Niepozorna pieczęć Leszka powinna jawić się jako wymowne świadectwo recepcji elitarnych, zachodnioeuropejskich wzorców sztuki pieczętniej i kultury herbowej na dworach polskich książąt dzielnicowych.

Poetic inscription on Leszek the Black's *contrasigillum*

Summary: The article deals with the poetic inscription around the rim of the counterseal (*contrasigillum*) of Duke Leszek the Black from the period of his reign in the Duchy of Cracow (1279–1288). The title seal, used in ducal chancery between 1286 and 1287 as attested by sources, survived in a single, barely legible imprint in a document of 1287. The poem around the rim, composed in the form of Leonine hexameter, explains the contents of Leszek's coat-of-arms emblem depicted in the seal. The article's author rejects previous interpretations of the inscription's first word, and presents an alternative attempt to reconstruct the inscription, proposing a new interpretation of the ideological meaning of the poem. Referring to the findings of Polish and German historiography, he argues that the epigram on Leszek's seal was created as a result of the conscious reception of elite, Western-European models of seal art and heraldic culture.

³⁹ F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, s. 113–114, nr 158; Z. Piech, *Prędota biskup krakowski, 1242–1266*, nr 71, s. 475.

⁴⁰ Pierwszy znany dokument opatrzony pieczęcią dewocyjną Leszka Czarnego, niestety pozbawiony daty dziennej, pochodzi z 1281 r.: KDMłp., t. 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876, nr 100. Dyplom tego księcia z 31 X 1280 został jeszcze opatrzony pieczęcią sieradzka: KDMłp., t. 2, nr 490; Z. Mazur, *Studia nad kancelarią*, s. 171. O sporze Leszka z Pawłem z Przemankowa zob. P. Żmudzki, *Studium podzielonego Królestwa*, s. 310–346; por. E. Marecki, *Ugody księcia Leszka Czarnego z biskupem Pawłem z Przemankowa*, St. Hist., 29, 1986, nr 2, s. 263–268.

⁴¹ J. Wyrozumski, *Prokop*, w: PSB, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 483–484; P. Żmudzki, *Studium podzielonego Królestwa*, s. 516.

Nota o autorze: Piotr Okniński, dr, asystent na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Specjalizuje się w porównawczej historii miast i mieszczaństwa w średniowieczu. Prowadzi także badania z zakresu źródłoznawstwa i nauk pomocniczych historii, ze szczególnym naciskiem na sfragistykę i piśmienność pragmatyczną.

Author: Piotr Okniński, PhD, assistant professor at the Faculty of History of the University of Warsaw. He specialises in the comparative history of cities and burghers in the Middle Ages. He also conducts research in the field of source studies and auxiliary sciences of history, with particular emphasis on sigillography and pragmatic literacy.

Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego
Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
e-mail: p.okninski@uw.edu.pl

Bibliografia

- Diederich T., *Zum Gebrauch lateinischer Verskunst in Siegelumschriften*, w: tenże, *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Wien–Köln–Weimar 2012, s. 154–172
- Drelicharz W., *Idea zjednoczenia Królestwa w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim*, Kraków 2012
- Drelicharz W., *Królewska pieczęć Przemysła II i jej historiograficzne inspiracje*, w: *Pieczęcie herbowe, herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 33–86
- Gumowski M., *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966
- Hlebionek M., *Pieczęcie Piastów kujawskich*, Inowrocław 2011
- Mazur Z., *Studia nad kancelarią księcia Leszka Czarnego*, Wrocław 1975
- Pauk M.R., *Kult św. Stanisława na tle innych kultów politycznych Europy Środkowej w średniowieczu*, w: *Kult św. Stanisława na Śląsku (1253–2003)*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2004, s. 43–45
- Piech Z., *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993
- Piech Z., *Pieczęć Leszka Czarnego z przedstawieniem św. Stanisława. Próba interpretacji*, „*Analecta Cracoviensia*”, 15, 1983, s. 331–343
- Wiszewski P., *Ikonografia i polityka – czy Leszek Czarny dążył do zjednoczenia Polski?*, w: *Imago narrat. Obraz jako komunikat w społeczeństwach europejskich*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2002, s. 293–301
- Żmudzki P., *Studium podzielonego Królestwa. Książę Leszek Czarny*, Warszawa 2000